

Βιβλιοκρισίες Βιβλιοπαρουσιάσεις

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ
ΣΤΟ ΜΑΓΚΡΕΜΠ*

Ειρήνη Ριζάκη

Η ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ομάδα για την ιστορία των γυναικών στο Μαγκρέμπ, ύστερα από δύο συναντήσεις στην Τύνιδα τον Απρίλιο του 1994 και τον Οκτώβριο του 1996, εξέδωσε μόλις πρόσφατα έναν τόμο με τίτλο *Ιστορία των γυναικών στο Μαγκρέμπ Υλική κουλτούρα και καθημερινή ζωή*, δημοσιευμένο κυρίως στα γαλλικά με τρεις συμβολές στην αραβική γλώσσα. Η έκδοση αποτελεί επιτομή αρκετών ερευνητικών χρόνων και προκαταρκτικό ταυτόχρονα μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου που φιλοδοξεί τη συγγραφή μιας Ιστορίας των γυναικών στο Μαγκρέμπ. Χρονικά εκτείνεται από την αρχαιότητα μέχρι τη νεώτερη πραγματικότητα. Θεματική ωστόσο η κατανομή της ύλης, παρακάμπτει τη χρονολογική ακολουθία και οργανώνει σε έξι ανισομερείς ενότητες τον τόμο.

Πλούσιο το σώμα των ειδικών μελετών. Ξεχωριστό όμως ενδιαφέρον για τους ξένους κυρίως αναγνώστες προσφέρει, νομίζουμε, η τελευταία ενότητα «Περί της ιστορίας των γυναικών στη Δύση» που σε αντιδιαστολή με τις επιμέρους πραγματεύσεις υπηρετεί γενικό πρόβλημα. Εδώ πρώτα-πρώτα διερευνάται το ζήτημα των πηγών, η σχέση της προφορικής ιστορίας με την ιστορία των γυναικών· εδώ επίσης σαφηνίζεται η ευδιάκριτη μεθοδολογική συγγένεια με την *Ιστορία των γυναικών στη Δύση*, το συλλογικό αυτό έργο που εκδίδεται υπό τη διεύθυνση των G. Duby και M. Perrot¹. Εκτός από ορισμένες κοινές συνεργάτιδες, η *Ιστορία των γυναικών στη Δύση*, απετέλεσε πηγή έμπνευσης για την *Ιστορία των γυναικών στο Μαγκρέμπ*, αλλά και υποδειγματική μελέτη τόσο ως προς τη χρονική εμβέλεια όσο και ως προς τις θεματικές προσεγγίσεις.

Αποδεικνύονται ωστόσο μονομερείς οι δεσμοί αυτοί, στο μέτρο που η γεωγραφική προτίμηση ή, καλύτερα, η πολιτισμική πρόκριση της Δύσης αποκλείει προγραμματικά το Μαγκρέμπ, όπως και πολλές άλλες κουλτούρες, από το πεδίο ενδιαφέροντος των G. Duby και M. Perrot. Προλαμβάνοντας την κριτική, που ούτως ή άλλως διατυπώνεται και σε αυτό τον τόμο, οι G. Duby και M. Perrot εύχονται στον πρόλογο του έργου τους την έκδοση μιας ιστορίας των γυναικών της Ανατολής και της αφρικανικής ηπείρου, γραμμένη όμως από αφρικανές και αφρικανούς ιστορικούς. Και η ιστορία αυτή, σημειώνουν οι G. Duby και M. Perrot, θα είναι ασφαλώς διαφορετική. Διότι η συγγραφή της προϋποθέτει τόσο την εξέταση του δικού τους παρελθόντος όσο και της σχέσης τους με το δυτικό κόσμο.

Το ξεχώρισμα ωστόσο της Δύσης δεν συνιστά υπόδηλο έστω πρότυπο για την ανάγνωση της ιστορίας και των υπόλοιπων γυναικών; Φτάνουμε στο σημείο αυτό σε ένα κρίσιμο ζήτημα: ετεροκαθορισμός ή αυτοκαθορισμός, ευθυγράμμιση με τη δυτική ιστοριογραφία ή προσήλωσή στην ιδιότητά των πηγών; Η απάντηση βρίσκεται ασφαλώς πέρα από τέτοιου είδους διλήμματα. Ό,τι γνωρίζουμε για την εκεί φεμινιστική ιστοριογραφία είναι πολύ λίγο για να μας επιτραπούν ανεπιφύλακτες αποτιμήσεις. Βέβαιο είναι ότι η ομάδα για την ιστορία των γυναικών στο Μαγκρέμπ ψάχνει το δικό της στίγμα: σκύβει προσεκτικά στις πηγές και επιδιώκει ταυτόχρονα τη «μετακένωση» θεωρητικών ερωτημάτων από τη

γαλλική κατά κύριο λόγο βιβλιογραφία, πρώτως όμως και κριτικές αποστάσεις αλλά και ζητώνας να καταστήσει εξαιρετικά εναργείς τους όρους της προνομιακής αυτής σχέσης.

Άλλωστε πέρα από την όποια ώθηση έδωσε στην περίπτωση αυτή η γαλλική επιρροή, το ενδιαφέρον για την ιστορία των γυναικών στο Μαγκρέμπ έχει διαγράψει τη δική του πορεία. Ας μείνουμε στο παράδειγμα της Τυνησίας που συζητείται λεπτομερέστερα από την άποψη αυτή στην τελευταία ενότητα του τόμου. Ήδη από τη δεκαετία του '70 η θέση της γυναίκας ως πολιτίδας στην ανεξάρτητη πλέον Τυνησία θα αποτελέσει αντικείμενο προβληματισμού και μελέτης με την καθοδηγία όμως της κρατικής πολιτικής. Τη δεκαετία του '80, η φεμινιστική σκέψη, συγχωνευμένη με την πολιτική δράση, θα αποδώσει ώριμους καρπούς. Ηρωική η περίοδος αυτή θα στραφεί στις λησμονημένες της ιστορίας, του παλαιότερου αλλά και του πρόσφατου τότε παρελθόντος. Η δεκαετία του '90, απομακρυσμένη πλέον από το φεμινιστικό κίνημα, θα οδηγήσει σε νέα ερωτήματα σε σχέση με το θάνατο, τη σεξουαλικότητα, το γυναικείο σώμα, μετατοπίζοντας το βάρος της ανάλυσης από τις κοινωνικές δομές στη μοναδικότητα, τη λεπτομέρεια της καθημερινότητας.

Γόνιμη και πολύπτυχη η φεμινιστική ιστοριογραφία στο Μαγκρέμπ, ως φαίνεται και από την σχεδόν ταυτόχρονη με τον τόμο εμφάνιση του αφιερώματος του περιοδικού *Clio* με τίτλο «Γυναίκες του Μαγκρέμπ»². Η έκρηξη της βίας στην Αλγερία είχε προκαλέσει το ενδιαφέρον του περιοδικού *Clio* ήδη από τον πρώτο χρόνο της έκδοσής του, στα 1995. Είχε τότε σχεδιασθεί ένα ειδικό τεύχος αφιερωμένο στις γυναίκες της Αλγερίας. Η αρχική ιδέα τροποποιήθηκε όμως στη συνέχεια για να μελετηθεί η ευρύτερη περιοχή του Μαγκρέμπ ως γεωγραφικό, ιστορικό και πολιτισμικό σύνολο.

Η δυναμική ωστόσο αυτή προοπτική ενός κριτικού φεμινιστικού λόγου βαίνει παράλληλα με την παραβίαση εκεί στοιχειωδών ελευθεριών έκφρασης και διακίνησης ιδεών. Αρκεί να υπομνήσουμε την απαγόρευση από τις τυνησιακές αρχές σε τρεις γυναίκες να λάβουν μέρος σε συγκέντρωση για την προετοιμασία μιας παγκόσμιας διαμαρτυρίας, ή τις διώξεις του δημοσιογράφου Taoufik Ben Brik Zoghliami³. Πού παραδόξως διασταυρώνονται και πώς άραγε συναρμολόγονται όλοι αυτοί οι λόγοι;

Αδρές οι γραμμές που χαράξαμε. Πολλές οι απορίες που γεννήθηκαν γύρω από το διεθνή επιστημονικό διάλογο με τις ποικίλες και άνισες προϋποθέσεις που τον ορίζουν, γύρω από την ασύμπτωτη ή συμπίπτουσα προοπτική του φεμινιστικού κινήματος και της φεμινιστικής σκέψης· γύρω από το νήμα που συνέχει τον επιστημονικό λόγο και την κοινωνία στο Μαγκρέμπ ή βέβαια και αλλού. Γιατί παρά τις αδιαμφισβήτητες διαφοροποιήσεις τους από πολιτισμό σε πολιτισμό ή ακριβώς εξαιτίας αυτών, οι εγγραφές του φύλου στην ιστορία κινούν το ενδιαφέρον της σύγκρισης και της συνεξέτασης, θέτοντας ερωτήματα που φανερά ξεπερνούν τα εθνικά περιγράμματα. Γι' αυτό και η προσπάθειά τους οφείλει, και από την άποψη αυτή, να είναι μόνο πληθυντική.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Dalenda Larguèche: Η ιστορία των γυναικών στο Μαγκρέμπ σήμερα

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΖΩΗΣ

Claude Mossé: Ο Ηρόδοτος και η θέση των Λιβύων γυναικών

Mohamed Monkachi: Πηγές και προσεγγίσεις μιας ιστορίας των γυναικών στο Αρχαίο Μαρόκο

Habib Kazdaghli: Προφορικές πηγές και ιστορία των Τυνησιών γυναικών

Jamila Amrane: Μαχήτριες στο Εθνικό Απελευθερωτικό πόλεμο της Αλγερίας

Dalila D. Iamarene: Αγώνιστριες του O.S.(Organisation Spéciale) της Γαλλικής Οργάνωσης του F.L.N. (Front de Libération Nationale): διαδρομές, εικόνες και αναπαραστάσεις του εαυτού

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΙΕΡΑΡΧΙΕΣ, ΓΑΜΗΛΙΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

Aurélia Martin Casares: Γυναικεία σκληριά: γυναίκες του Μαγκρέμπ στη Γρενάδα κατά το 17ο αιώνα

Rachida Bessrouf: Η διατροφή για τη σύζυγο και «μητέρα του αγοριού» σύμφωνα με τις νομικές γνωματεύσεις του Borzoli (στα αραβικά)

Fatima Zohra Guechi: Το συμβόλαιο γάμου στην Κωνσταντίνη στα τέλη του 18ου αιώνα

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΗ ΚΛΙΜΑΚΑ

Habib Ben Younes: Ο οικονομικός ρόλος των Καρχηδονίων γυναικών στο Sahel της Τυνησίας (4ος -1ος αι. π. Χ.: η περίπτωση της κεραμικής

Bouba Mejjani: Η κληρονομική περιουσία των γυναικών στη δυναστεία των Φατιμίδων: ανάμεσα στη μεταβίβαση και την απόκτηση (στα αραβικά)

Aïcha Ghattas: Η γυναικεία ιδιοκτησία στο Αλγέρι κατά την Οθωμανική περίοδο (στα αραβικά)

Ouanassa Tengour: Ευημερία και δυσπραγία των γυναικών στην Κωνσταντίνη 1954-1962

Souad Ben Djaballah: Η πρόσβαση των γυναικών στην έγγαιο ιδιοκτησία

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ

Zohra Cherif: Κομμώσεις, καλύπτρες και στολισμός της κεφαλής στην Καρχηδόνα

Mohamed Houbbaida: Η γυναικεία αγροτική φορεσιά: εισαγωγικές παρατηρήσεις

Dalenda Larguèche: Οι γυναίκες και η γνώση της ιατρικής και του σώματος στην παραδοσιακή Τυνησία

Abdessamad Dialmy: Γυναικείο σώμα και σεξουαλικότητα

Naïma Chikhaoui: Σώμα και χειρονομίες γυναικών στο Μαγκρέμπ

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΕΧΝΟΓΝΩΣΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Fatma Oussedik: Τελετουργικές διατροφικές συμπεριφορές και κοινωνική ταυτότητα των γυναικών στο Αλγέρι

Pierre Soumille: Οι καθολικές μοναχές και η

επαγγελματική κατάρτιση των Τυνησιών γυναικών

Souad Bakalti: Επαγγελματική κατάρτιση και γυναικεία εργασία στην Τυνησία στην περίοδο της αποικιοκρατίας

Habib Kazdaghli: Η εκπαίδευση των γυναικών στην αποικιοκρατούμενη Τυνησία

ΕΚΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΗ ΔΥΣΗ

Danièle Voldman και Laurent Douzou: Προφορικές πηγές και ιστορίες γυναικών στη Γαλλία: δύο εμπειρικές καταγραφές

Monique de Saint Martin: Ερωτήματα στην ιστορία των γυναικών στη Δύση

Rose-Marie Lagrave: Η έρευνα γύρω από τις γυναίκες στη Γαλλία

ΕΝ ΕΙΔΕΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Dalenda Larguèche: Γυναίκες και κοινωνικές επιπτώσεις στην Τυνησία

ικές με την αραβική βιβλιογραφία απορίες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G. Duby και M. Perrot (διεύθυνση), *Histoire des Femmes en Occident*, Παρίσι, Plon, 1990-1992, τ.

5. Το έργο εξετάζει τις σχέσεις των δύο φύλων στις δυτικές κοινωνίες από την αρχαιότητα έως τον 20ό αιώνα, αποδεικνύοντας την ιστορικότητά τους και παρακολουθώντας τις ιστορικές μεταβολές τους.

2. *Clio: Histoires, Femmes et Sociétés*, «Femmes du Maghreb», 9/1999. Εδώ δημοσιεύεται σε μια πρώτη, συνοπτικότερη μορφή, χωρίς άλλες επικαλύψεις ανάμεσα στους δύο τόμους, το άρθρο της Dalenda Larguèche που συζητήσαμε παραπάνω για το παράδειγμα της Τυνησίας.

3. Βλ. Sayyed Murshid, «Tynisie: Desserrer l'état!», *Inprecor*, no 447, Μάιος 2000.

* Θέλω να ευχαριστήσω την Αλέκα Μπουτζουβή για την πρώτη αυτή γνωριμία μου με την Ιστορία των γυναικών στο Μαγκρέμπ, τις υποδείξεις και παρατηρήσεις της, την Έφη Αβδελά και την Ελένη Βαρίκα για το καταποπιστικό υλικό που μου έδωσαν, τον Habib Kazdaghli για την προθυμία με την οποία μου διευκρίνισε τις σχετ

ΝΑΤΑΛΙ ΝΤΑΪΗΒΙΣ:

ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΟΝ 20ό ΑΙΩΝΑ*

Ρίκα Μπενβενίστε

Η ΙΣΤΟΡΙΑ που «κάνει» η Natalie Zemon Davis θεωρείται από πολλούς συναρπαστική: τα θέματα που επιλέγει, ο τρόπος της να δίνει φωνή στους σιωπηλούς της ιστορίας, τους αγρότες ή τις γυναίκες, η ευρυμάθεια, η λογιосύνη της καθώς και το διαρκές άνοιγμά της σε νέα ερωτήματα και σε νέες μεθόδους προκαλούν θαυμασμό.

Αν κανείς θελήσει να αναφερθεί στις διαδοχικές θεματικές και θεωρητικές επιλογές της Νταϊήβις, όπως εμφανίζονται στο έργο της, μπαίνει στον πειρασμό να δει το έργο της, έτσι όπως αυτή επιχειρεί να δει τον Μαρτίνο Γκερ: Τον ίδιο κατανοητό με τους όρους όλων όσων μπορεί να βρει για τη ζωή στο χωριό του τον 16ο αιώνα: την περιπέτεια του ως μια εκδοχή της διαμόρφωσης της ταυτότητάς του. Το έργο της Νταϊήβις λοιπόν σχετίζεται με τη δική της διαμόρφωση ως αμερικανίδας εγγονής Εβραίων μεταναστών από την Ευρώπη, ως στρατευμένης διανοούμενης στους κόλπους της Αριστεράς κατά την ψυχροπολεμική περίοδο της μακαρθικής λογοκρισίας και του πολέμου του Βιετνάμ, ως φεμινίστριας ερευνήτριας που δίδαξε σε μεγάλα πανεπιστήμια της βόρειας Αμερικής την εποχή που η κοινωνική ιστορία συνάντησε πρώτα την κοινωνική ανθρωπολογία και έπειτα τη λογοτεχνική κριτική.

Άλλωστε και η ίδια σε δοκιμία της αναρωτιέται πώς ιστορικοί, όπως ο Λ. Φεβρ και ο Μ. Μπλοκ για παράδειγμα, κατανοούσαν τη ζωή τους σε σχέση με το έργο τους, πώς στάθηκαν απέναντι στους δασκάλους, τους συναδέλφους και τους μαθητές τους. Στην οικογένειά της, όπως σε τόσες οικογένειες μεσοαστών μεταναστών στην Αμερική, δεν μιλούσαν για το ιστορικό παρελθόν, αντίθετα ήταν στραμμένοι με εμπιστοσύνη στο παρόν και στο μέλλον. Οι σπουδές ήταν ο τρόπος να αποκτήσουν ρεαλιστικό αντίκρουσμα τα όνειρά τους για το μέλλον. Ωστόσο, η Ευρώπη υπήρχε στη λογοτεχνία που γέμιζε τα ράφια της βιβλιοθήκης και στις οικογενειακές μνήμες από τους διωγμούς των αρχών του αιώνα και του δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Υπήρχαν επίσης η πολιτική και ο ακτιβισμός στα φοιτητικά χρόνια.